

Tekening van Anna Boch (1869), collectie Blondel (foto Hugo Maertens, Brugge)

Archeologisch proefonderzoek rond de kerk van het verdwenen Koudekerke te Knokke-Heist

Jan Huyghe & Bieke Hillewaert

Brugge 2009

Situering van het project

Het archeologisch proefonderzoek werd op vraag van AGSO uitgevoerd op de terreinen omgeven door de Koudekerkelaan, Heistlaan, Scheurleg en Noordhinder. Het zwaartepunt van het onderzoek gebeurde op het terrein "de Krinkelweide" aan de Heistlaan in Heist, waar nu de werkgroep Nyamasheke haar activiteiten organiseert. Dit is de locatie waar zich ooit de kerk en het kerkhof bevonden van het verdwenen dorp Koudekerke.

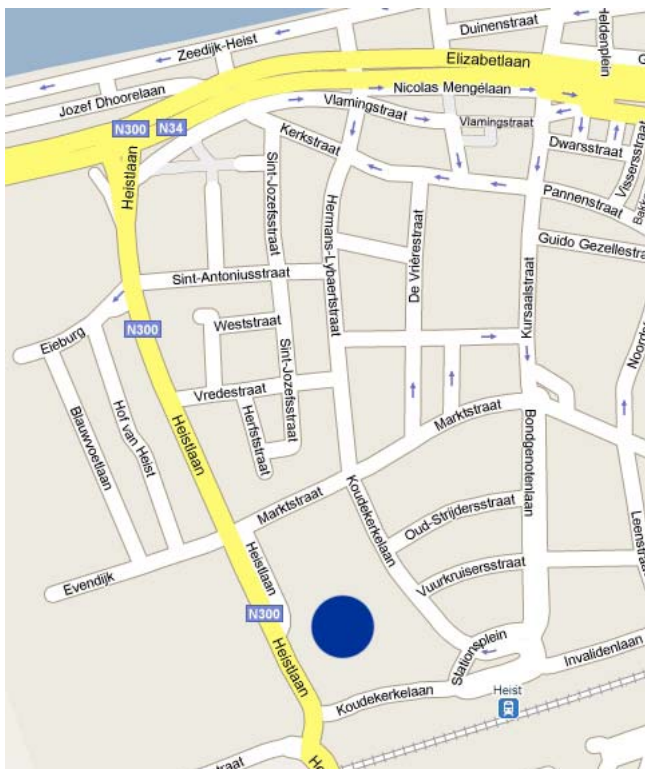

Fig. 1: Localisatie van het onderzoeksterrein op het hedendaags stratenplan.

Historiek van de site¹

- *Het ontstaan van Koudekerke*

Bij de indijking van de Evendijk B (later Zomerdijk genoemd) in 1060 werd de reeds bestaande woonplaats met de naam de Rugge binnen de dijk opgenomen. Men mag aannemen dat al gauw schapenboeren en vissers zich rond de Rugge gingen vestigen. Op 500 meter ten zuiden van de Rugge bevond zich een leengoed. Omstreeks 1170 werd een nieuwe polder, de Oudemaarspolder aangelegd. De groei van de bevolking en het grondgebied bracht de abdij van Sint-Bertijns uit St. Omer ertoe om op de Rugge een kapel te bouwen. In 1188 wordt deze voor het eerst vermeld, de tekst zegt evenwel niets

¹ De historische info werd gehaald uit het boek van Maurits Coornaert uit 1976: "Heist en eiesluis; De geschiedenis, de topografie en de toponimie van Heist met een studie over de Eiesluis.

over het bouwjaar, de situatie of de patroonheilige. Rond 1200 wordt op deze plaats de nieuwe parochie "Koudekerke" gesticht. De kapel wordt dan verheven tot parochiekerk.

- *De geschiedenis van de kerk, pastorie en kapelanie*

Zoals reeds eerder vermeld bij het ontstaan van Koudekerke, bouwde de abdij van Sint-Bertijns uit St. Omer op de Rugge een kapel. Deze wordt voor het eerst vermeld in 1188. Het exacte bouwjaar is evenwel niet gekend. Rond ca. 1200 groeide deze kapel uit tot parochiekerk.

Van deze oudste periode zijn weinig gegevens gekend. Pas rond 1500 is er de vermelding dat de torenspits van de kerk is vervallen. Deze diende reeds jaren als baken voor de schippers die de ingang van het Zwin zochten. Aangezien Brugge er belang bij had dat de kerktoeren overeind bleef staan, schonk het stadsbestuur een som geld ter hulp bij de restauratie van "één van de beste landtekenen die de schippers herkenden".

Rond 1575 verhuisde de pastoor van het Noorddorp Heis terug naar het kleine kerkdorp. Zijn nieuwe pastorie werd gebouwd tegen de oostelijke kerkhofmuur. Ook de kapelaan had zich bij de kerk gevestigd. Zijn kapelanie stond tegen de zuidelijke kerkmuur. In de periode ca. 1575-1580 zijn er meldingen dat door de verwoestingen van de "Watergeuzen", het kerkdorp, de pastorie en de kapelanie waren afgebrand. In 1582-1583 werden reparatiewerken aan de kerk uitgevoerd. Het feit dat er zich in de toren dan nog een uurwerk en een klok bevinden en dat het kerkship nog behoorlijke vensters bezit, doet vermoeden dat het hele gebouw deze troebelen nog behoorlijk heeft doorstaan.

Na de invallen van de Spanjaarden, belandden de troepen van Maurits van Nassau in 1587 in de regio Heist. Een verslag van een schepen van het Vrije uit 1594 vermeld een eskadron ruiters met hun paarden die in de kerk van Heist onderdak gevonden hadden. Hierbij hoort een gedetailleerde plattegrond van de kerk.

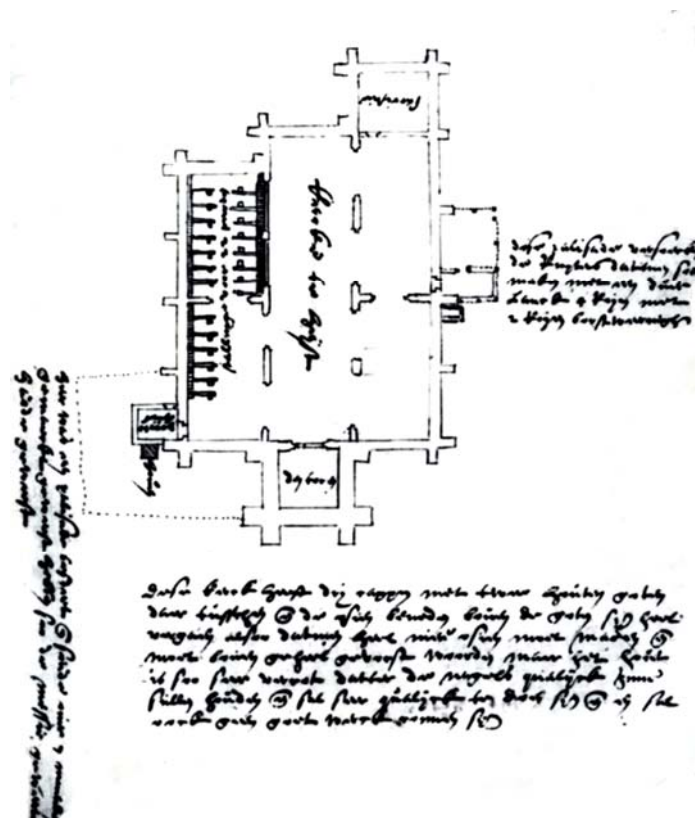

Fig. 2: Plattegrond van de kerk (eind 16de eeuw), situatie van de kerk als verschanste uitkijkpost/paardenstal.

De kerk bestond uit 3 beuken. Aan de westzijde bevond zich de toren met de hoofdingang. Ook aan beide zijden was er een deur, één achteraan de rechterbeuk en één halverwege de linkerbeuk. De sakristie stond links van het koor. De daken van de drie beuken hadden vele schaliën verloren. Het houtwerk was lange tijd aan alle weer en wind blootgesteld geweest. De kerk diende niet meer als bidplaats. De Vier Leden van Vlaanderen besloten waarschijnlijk in 1593 de kerktoeren tot een verschanste uitkijkpost om te vormen. De kerk werd ingericht als onderdak voor een eskadron ruiters en als stalling voor hun paarden. Waar de schaliën afgefallen waren werd stro aangebracht. In de sakristie en onder in de toren werd een schoorsteen gebouwd. Vóór de rechterzijdeur bouwde men een poorthuisje met een oven. Hier werd het brood gebakken voor de soldaten. In de rechterbeuk werden 22 paardenslieten opgericht. Ook in 1594 werden nog karweien uitgevoerd.

In de zomer van 1600 is de kerk van Heist uitgebrand. Tengevolge de onvoorzichtigheid van de ruiters waren zij genoodzaakt zich elders te huisvesten.

De kerk van Koudekerke was aldus zwaar gehavend. In 1630 werden de toren, de middenbeuk en het koor heropgebouwd. De twee zijbeuken bleven achterwege. De werken en herstellingen konden het verval niet tegenhouden. In 1701 was men verplicht de torenspits te verlagen. Tijdens de 18de en de 19de eeuw trachtte het kerkbestuur de kerk in stand te houden. O.a. in 1829 werd de kerk vanbinnen herwit en het orgel hersteld. In 1840 werden verscheidene delen van de kerk hersteld. Rond 1860 werd het idee aan de bisschop geopperd dat Heist absoluut een nieuwe, grotere kerk moest hebben. In de tekst is sprake dat 900 mensen de mis bezoeken en dat 2 missen op zondag niet volstaan om het groot aantal kerkbezoekers op te vangen. In 1863 werd uiteindelijk besloten een nieuwe kerk te bouwen; dit werd op 3 januari 1864 goedgekeurd. Toch duurde de zoektocht naar een nieuw terrein nog een tijdje. In 1870 besloot men om wegens de bouwvalligheid van de toren, de grote klok voortaan niet meer te luiden, tenzij voor de goddelijke diensten. In 1871 werd de bouw van een nieuwe kerk definitief beslist.

- *De terreinen rond het kerkhof*

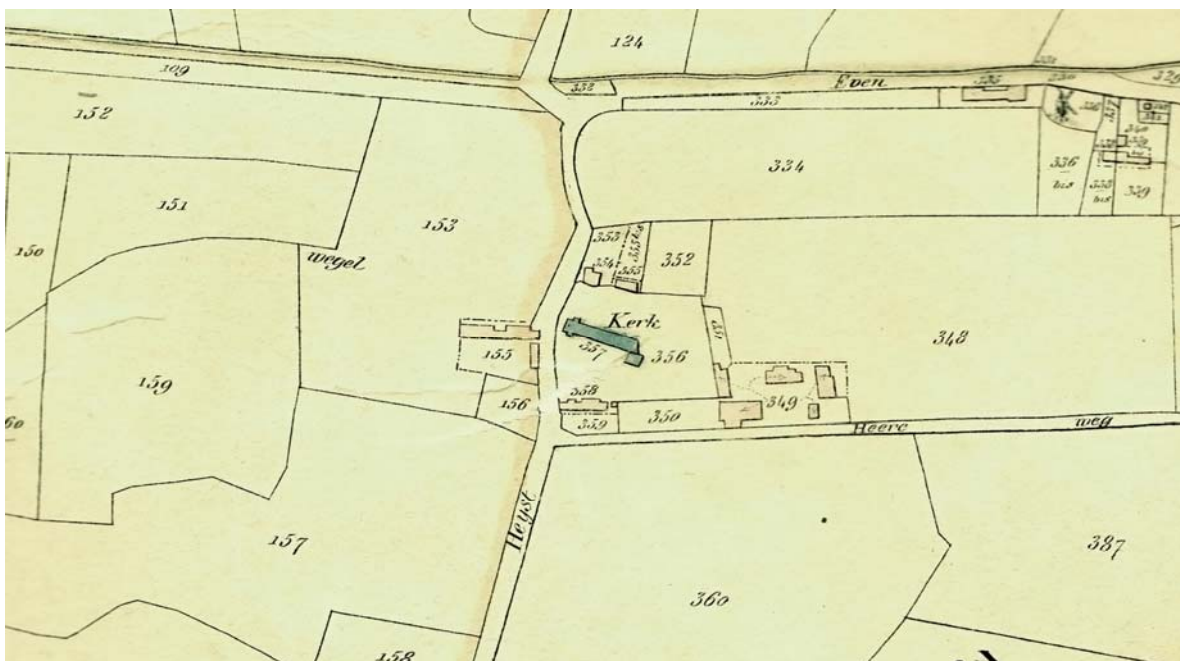

Fig. 3: Detail uit de kaart van Popp (ca. 1860) met afbeelding van de toen eenbeukige kerk en de terreinen 352 tot 355 waar ooit een tiendenschuur stond.

De kadasterkaart van Popp toont aan de noordzijde van het kerkhof een perceel van ca. 40 meter bij ca. 60 meter (aangeduid met 352 tot 355). Dit perceel was ooit eigendom van de St. Bertijnsabdij, de monniken bouwden er een schuur waar de opbrengsten van de tiendenbelasting werden opgeborgen. Vandaaruit vertrok een weg, richting de Evendijk. Rond 1525 was de tiendeschuur reeds verdwenen.

- *Het verval van Koudekerke*

Na de aanleg van een nieuwe zeedijk ca. 1170 waren de vissers uit Koudekerke verplicht een nieuwe woonplaats te kiezen, dicht bij de zee gelegen. Zo ontstond de oude kern van Heis. Aanvankelijk breidde Heis zich niet zozeer in zuidelijke, maar dicht bij de zeedijk uit. De bevolking van dit noordelijke vissersdorp groeide alsmaar aan, terwijl Koudekerke geleidelijk aan tot een onbelangrijk dorp verviel. Rond 1525 was Koudekerke geslonken tot een gehucht bestaande uit een zestal hoeven en woningen rond de St. Antoniuskerk. Het nabije Heist bleef in de loop der tijd sterk groeien en overvleugelde uiteindelijk Koudekerke.

Archeologisch proefonderzoek

Op vraag van het AGSO dat is belast met het onderzoek en de voorbereiding van een stadsvernieuwingsproject op de terreinen waar vroeger het dorp Koudekerke was gelegen, heeft Raakvlak, de Intergemeentelijke Dienst voor Archeologie in Brugge en Ommeland, van 24 tot 28 augustus een archeologisch proefonderzoek uitgevoerd. Dit onderzoek moet inzicht geven in de aanwezigheid en bewaringstoestand van eventuele archeologische sporen.

Er werden in totaal 14 proefsleuven getrokken verspreid over 3 terreinen.

Fig. 4: Localisatie en nummering van de 14 getrokken proefsleuven.

- *Fase 1 (Sleuf I tot IV)*

In een eerste fase werden proefsleuven getrokken tussen de oude pastorie en het Boerenhof.

Verspreid over het terrein werden vier discontinue sleuven gegraven. In alle sleuven kon worden vastgesteld dat het bovenste pakket bijzonder veel puin bevatte. Op een diepte van gemiddeld 1,5 meter werd de ongestoorde bodem aangetroffen. Bewoningssporen werden niet waargenomen.

In sleuven I, II en III kon de aanwezigheid van het verdwenen Beynestraatje worden vastgesteld. Dit straatje liep in 1849 langs de zuidzijde van de pastorie en het Boerenhof en was genoemd naar Casimir Beyne, de toenmalige uitbater van het Boerenhof.

De bovenste vullingslagen bevatten vooral groot puin, waaronder betonfragmenten. De oudste opvulling van de straat dateert vermoedelijk uit de 16de eeuw. Plaatselijk waren de karenwheels dieper in de bodem weggezakt en hadden ze hun sporen achtergelaten.

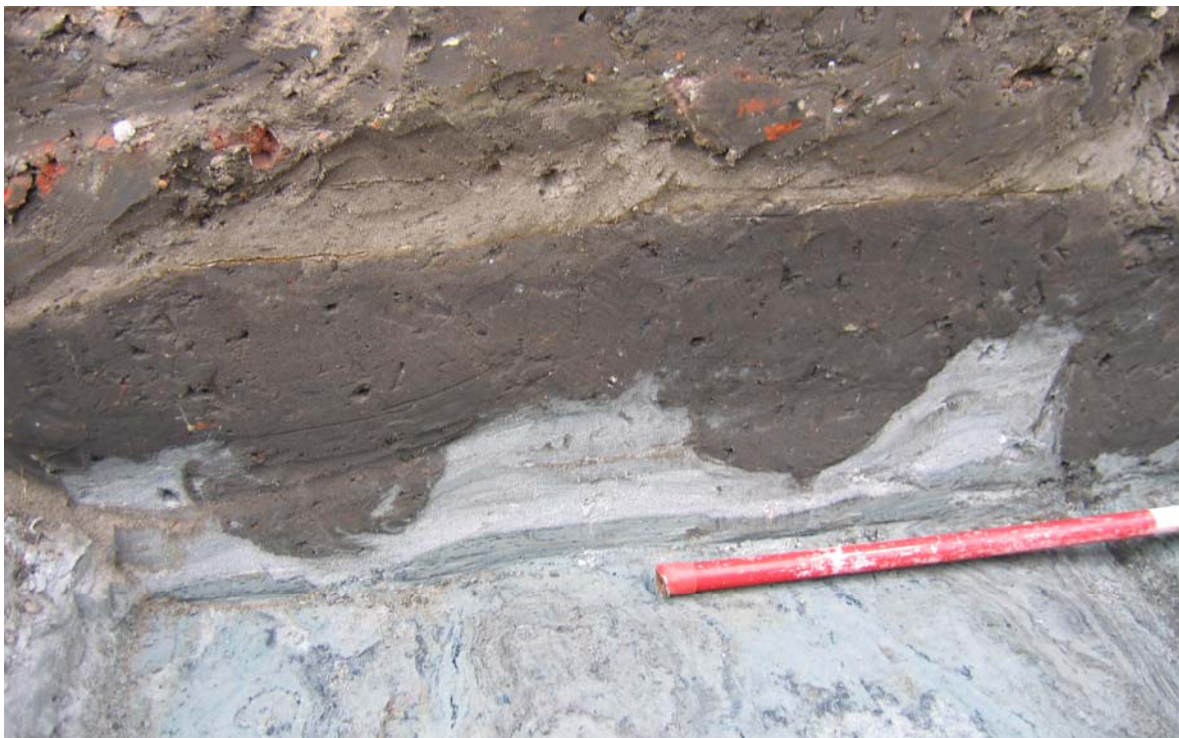

Fig. 5: Profiel van sleuf III met zicht op de karenwheelsporen (het verdwenen Beynestraatje).

- *Fase 2 (Sleuf V tot XII)*

De 2de fase van het onderzoek vond plaats op het terrein "de Krinkelweide" aan de Heistlaan in Heist. Op dit terrein stond de kerk met daarrond het kerkhof van Koudekerke. Na de afbraak van de kerk, op het einde van de 19de eeuw, werd het volledige terrein, ook de plaats waar de kerk had gestaan, door begravingen ingenomen.

- de ontruiming van het kerkhof

De ondergrond bleek zwaar verstoord te zijn door de aanleg van talrijke grafkelders, maar vooral door de ontruiming. Uit het archeologisch onderzoek bleek dat de ontruimingswerken van het kerkhof op het einde van de jaren '70 van vorige eeuw

vrij grondig gebeurden. Tot ongeveer anderhalve meter en plaatselijk tot bijna twee meter diepte werden alle menselijke resten en grafkelders verwijderd.

Slechts aan de zijkant van het terrein (sleuf VI) werden enkele volledige begravingen aangetroffen. Plaatselijk blijven alleen nog de onderste platen van de grafkelders over. Dit was vooral het geval in sleuf VIII. Heel wat puin bestaande uit de restanten van grafkelders zoals muren, zerken en kruisen werden bij het onderzoek vrijgelegd.

Fig. 6: Zicht op sleuf VIII, op de foto zijn de vloerplaten van enkele recente 20ste eeuwse grafkelders zichtbaar.

Fig. 7: Detail van een bewaardgebleven vloerplaat van een 20ste eeuwse grafkelder. Ook zijn de onderste houten planken van een kist bewaard gebleven, deze planken rusten op een rijtje dwarsbakstenen, duidelijk het onderste van een grafkelder. Menselijke skeletresten werden in deze sleuf niet aangetroffen.

Slechts aan de randen van het vroegere kerkhof zijn nog enkele menselijke resten bewaard gebleven. Deze bevinden zich in sleuf V en VI aan de west-zijde van het terrein. Het betreft een tweetal schedelfragmenten en enkele kleine beenfragmenten van armen of benen. Rekening houdende met ruim 600 jaar van begravingen op dit terrein en de vele beenderen die een menselijk lichaam bevat, kunnen we besluiten dat het hele kerkhof op vlak van menselijke skeletresten goed werd ontruimd. Een overzicht van de aangetroffen grafkelderresten werd in bijlage 1 toegevoegd.

Fig. 8: Er werd heel wat puin afkomstig van graven en grafkelders aangetroffen bij het uitgraven van de proefsleuven. Onder andere deze 2 volledige grafzerken. De linkse grafzerk is afkomstig uit sleuf IX, de rechtse uit sleuf XI.

- Resten van de kerk

In twee verschillende sleuven kon een baksteenconstructie met zekerheid aan de kerk toegeschreven worden.

- In sleuf IX werd op een diepte van ca 170 cm een muur (fundering) van de kerk aangesneden. De muur werd gemetst in staand verband. Het baksteenformaat 20x9,5x4,5 cm en de redelijk zachte kalkmortel laten toe een datering in de 15de-16de eeuw voorop te stellen. De muur is ca. 1 meter dik en vrij goed in de diepte bewaard, 45 cm lager wordt de fundering trapsgewijs breder.

Fig. 9: Baksteenconstructie (fundering) van de kerk. Datering 15de-16de eeuw.

- In sleuf XII werd op ca 170 cm diepte een bakstenen constructie in bakstenen van groot formaat 30x14x7 cm vrijgelegd. Het betreft een vierkante fundering van een sokkel of zuil, die naar beneden toe in trapjes breder en beter bewaard gebleven is. Deze constructie is te dateren in de 13de-begin 14de eeuw.

Fig. 10: 13de- begin 14de eeuwse fundering behorende tot de kerk.

Op twee andere plaatsen werden eveneens baksteenconstructies aangetroffen, waarvan we vermoeden dat ze ook deel uitmaakten van de kerk.

- In sleuf VI werd een kleine restant van een constructie in bakstenen van groot formaat (30x14x7cm) aangesneden. Deze zogenaamde moefen waren met zachte kalkmortel aan elkaar gezet. Deze sporen zijn vermoedelijk te dateren in de 13de - 14de eeuw.

Fig. 11: Baksteenresten in moefen, vermoedelijk van de kerk.

- Aan de noordzijde van sleuf VIII werd een kleine zone met uitbraakpuin en zachte mortel aangetroffen, mogelijks kunnen dit eveneens restanten van de kerk zijn.

- *Fase 3 (Sleuf XIII & XIV)*

Op het terrein ten noorden van het kerkhof werd eveneens proefonderzoek uitgevoerd. De localisatie van de sleuven was afhankelijk van de aanwezige gebouwen.

- Sleuf XIII

Aan de westzijde zat een muur met harde kalkmortel en baksteenformaat: 22x10,5x6 cm. Aan deze zijde van de proefsleuf zat de moederbodem op ca. 130 cm diepte, verderop in de sleuf op -170 cm. De grondwatertafel bevond zich op 190-200 cm diepte. De bodem was verstoord en bevatte heel wat baksteenpuin. Er werden hier geen relevante archeologische sporen aangesneden.

- Sleuf XIV

De moederbodem bevond zich op 70 cm diepte, behalve een recente verstoring werden geen sporen aangetroffen.

Besluit

De bedoeling van een archeologisch proefonderzoek is het evalueren van een terrein. Op basis van de resultaten van het onderzoek op de gronden van het verdwenen Koudekerke kan worden besloten dat er nog heel wat sporen van de kerk bewaard zijn. Verschillende bouwfases van de kerk, waarvan de vroegste wellicht uit de 13de eeuw, zijn nog aanwezig. Door middel van een opgraving kan de middeleeuwse kerk van Koudekerke optimaal gedocumenteerd worden, ook wat de periode betreft die uit de geschreven bronnen (vanaf de 16de eeuw) niet aan bod komt.

Bijlage 1: overzicht van de aangetroffen kerk en kerkhofresten op het terrein "krinkelweide" te Heist.

- Sleuf V

Restant van grafkelder (baksteenformaat 20x9,5x6,5cm), harde mortel/cement, rest van houten kist zichtbaar. Datering 20ste eeuw.

Sleuf grondig verstoord, op ca. 170 cm diepte waren 2 schedelsfragmenten en wat beenderen zichtbaar

- Sleuf VI

Van zuid naar noord:

- restant van grafkelder (bk 21,5x10,5x6,5 cm), cement, datering 20ste eeuw.
- onderkant grafkelder, orientatie Z-N, (bk: 22,5x10x7cm), half harde zandkalkmortel, beenderen en restant paternoster bewaard. Datering vermoedelijk 18de-19de eeuw.
- restant van een bakstenen constructie in moefen (30x14x7cm), zachte beige kalkmortel, vermoedelijk restant van de kerk, datering 13de-14de eeuw.
- muur van grafkelder in cement en bk 21x9x?cm, datering 20ste eeuw.
- restje van recente rode bakstenen met cement 21x9x?cm, datering 20ste eeuw.

- Sleuf VII

Sleuf met heel veel puin en resten van grafzerken.

Eén recente wand van een grafkelder, datering 20ste eeuw.

- Sleuf VIII

Enkele bewaarde vloerplaten van 20ste eeuwse grafkelders met cement, deze konden niet met de kraan doorgebroken worden. Ook het onderste van een houten kist, rustend op een rijtje dwarsbakstenen. Vederop een restantje in industriële baksteen met harde cement.

Opmerking: De muur van de kerk (het verlengde van de muur uit sleuf IX, zou hier moeten doorlopen, helaas konden de vloerplaten niet doorbroken worden door de kraan om de aanwezigheid van de muur te controleren). Aan de noordzijde van de sleuf werd wel een kleine zone met uitbraakpuin en zachte mortel aangetroffen, deze sporen kunnen eventueel afkomstig zijn van de kerk.

- Sleuf IX

In het profiel is een bruine afdeklaag aanwezig van -35 tot -55 cm diepte.

Daaronder héél veel grafzerken en puin van grafkelders.

De sleuf werd uitgegraven tot ca. 170 cm diepte. Op dit niveau werd een muur van de kerk aangesneden. BK: 20x9,5x4,5cm, redelijk zachte kalkmortel. De muur is ca. 1 meter dik en werd gemetst in staand verband. De muur mag gedateerd worden in de periode 15de of 16de eeuw.

Ten noorden van de sleuf waren nog 2 resten van 20ste eeuwse grafkelders in het profiel zichtbaar. In deze sleuf werd 1 volledige grafzerk en een stenen kruis aangetroffen.

- Sleuf X

Sterk verstoorde sleuf, uitgegraven tot ca. -180 cm diepte, op dit niveau nog steeds verstoord.

- Sleuf XI

Sleuf met resten van verspitte grafkelders en fragmenten van grafzerken. Sterk verstoord.

In deze sleuf werd 1 volledige grafzerk aangetroffen.

- Sleuf XII

Kleine sleuf, met veel resten van verspitte grafkelders en zerken. Op ca -170 cm een bakstenen constructie in moefen (bk: 30x14x7cm), zeer zachte zandkalkmortel. Vermoedelijk vierkante fundering van sokkel of zuil. Naar beneden toe in trapjes breder en beter bewaard.

Bijlage 2 : Localisatie van de verdwenen kerk van Koudekerke op basis van de kaart van Popp (ca. 1860), de topografische kaart en een recente luchtfoto

Bijlage 3: Een recente luchtfoto van het terrein “de krinkelweide” met localisatie van de kerk en de situering van de proefsleuven.

